

9 788670 257481

**Стојан
Новаковић**
поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломпар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврду да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавибли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспартно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савреме-

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

ОДБРАМБЕНЕ ПРИПРЕМЕ ВЛАДЕ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА 1909.

АЛЕКСАНДАР ЖИВОТИЋ*

Апстракт. – У раду се на основу објављених и необјављених архивских и мемоарских извора, као и релевантне историографске литературе, анализира ток одбрамбених припрема српске владе у условима директне аустроугарске претње оружаном интервенцијом.

Кључне речи: Стојан Новаковић, влада, Михаило Живковић, војска, Аустро-Угарска, Анексиона криза

Почетак Анексионе кризе, аустроугарске директне ратне претње, али и крајње борбено расположење домаће јавности, затекли су српску војску у тешкој ситуацији. Са једне стране, након година опште стагнације, војска се налазила у процесу свеобухватних реформи и убрзане модернизације. У моментима кад се Краљевина Србија суочила с директном аустроугарском војном претњом тај процес није био доведен до краја, па српска војска није била у стању да у потпуности одговори искушењима која би пред њу поставио потенцијални сукоб с једном од најснажнијих европских оружаних сила. Поред техничких тешкоћа, војска се суочавала и с проблемом трења унутар официрског кора које је представљало последицу расцепа насталог након Мајског преврата 1903. Подвојеност унутар завереничког тора на млађе и старије заверенике и њихов међусобни сукоб везан за пензионисање старијих официра завереника, нишка и крагујевачка контразавера као вид отпора завереницима и њиховом приступу кадровској проблематици у војсци, нарушавали су монолитност српског официрског кора и слабили способност српске војске да се ефикасно супротстави могућем противнику. Неколико мањих и већих афера везаних за набавке наоружања и опреме за потребе војске, као и случај тајног рапорта некадашњег начелника Главног генералштаба пуковника Александра Машина, у коме је стање унутар српске војске осликано тамним нијансама, а који се потом нашао на страницама бечке штампе, реметили су углед и репутацију војске, како у очима домаће, тако и стране јавности и чиниле да знатан део српске јавности почне

---

* Катедра за историју Југославије, Филозофски факултет у Београду

да изражава сумњу у способност српске војске да одговори изазовима које је пред њу постављао могући сукоб с Аустро-Угарском.¹

Влада „четворне коалиције“ под председништвом Стојана Новаковића која је имала задатак да се бори с разноликим аустроугарским притисцима и тражи простор за заштиту елементарних националних интереса између линија укрштања интереса великих сила, морала је да стишава набујало борбено расположење београдске јавности, али и да у специфичним условима, настојећи да не провоцира аустроугарску реакцију, убрзано ради и на јачању одбрамбене способности земље. Требало је наставити започете послове везане за израду ратног плана за случај рата са северним суседом, спроводити замашни план модернизације војске, вршити набавке из иностранства у условима аустроугарске блокаде, обновити унутрашњи ред и дисциплину у војсци који су као последица ранијих сукоба били озбиљно нарушени, јачати кохезију унутар официрског кора као предуслов јединства читаве војске и обновити пољуљано поверење домаће јавности у војску.²

Новобразовани кабинет Стојана Новаковића се још у моментима формирања суочио с проблемом војне природе. Радило се о одређивању новог министра војног. Дотадашњи министар војни генерал Михаило Живковић се наметао као сасвим логично решење. У претходном мандату је успешно започео вођење повереног му ресора и због свог начина рада и приступа проблемима је уживао симпатије јавности. Потреба одржавања континуитета започетог рада на плану припреме и јачања војске налагала је његов останак на том месту, а имао је и нескривену руску подршку што је у условима сукоба с Аустро-Угарском за Србију и њену владу било од посебне важности. Међутим, због свог сукоба с краљем Петром, Живковић није желео да остане на тој дужности. Како стари генерали попут Степе Степановића и Радомира Путника нису долазили у обзир, а пуковник Милутин Мариновић, некадашњи војни изасланик у Русији, такође руски ђак и руски фаворит попут Живковића, није

---

¹ О ситуацији у којој се налазила српска војска на почетку XX века опширније: С. Скоко, *Војвода Радомир Путић*, I, Београд, 1984; С. Скоко, П. Опачић, *Војвода Стејпа Стејпановић у ратним условима Србије (1876–1918)*, Београд, 1984; С. Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд, 2007; М. Ј. Милићевић, *Реформа Војске Србије 1897–1900*, Београд, 2001; Д. Васић, *Девећстото шрећа*, Београд, 1925; М. Вјелажас, *Случај тајног репорта пуковника Александра Машина краљу Петру I и министру војном 1906. године*, *Војноисторијски гласник*, 1/1997, стр. 55–79.

² О формирању, програму и функционисању владе „четворне коалиције“ и односима између Србије и Аустро-Угарске опширније: Д. Ђорђевић, *Образовање и распадање владе четворне коалиције у Србији 1909. године*, *Историјски часопис*, XI (1960), стр. 213–229; В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1990; Ђ. Ђурић, *Српски интелектуалац у политици. Политичка биографија Јована Жујовића*, Београд, 2014; М. Војводић, *Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса*, Београд, 2012; О. Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903–1914*, Београд, 1998.

желео да преузме дужност, размишљало се и о представницима млађе генерације српских виших официра, али је сама политичка репрезентативност коалиционог кабинета налагала да се на челу војног ресора нађе неко од водећих српских официра. Зато је један од лидера самосталних радикала професор Јован Жујовић прибегао својеврсној политичкој варци како би одобриволио генерала Михаила Живковића који је, по мишљењу већине меродавних политичара, важио за најподеснију личност за тај положај у датом моменту. Он је, знајући за Живковићеву осетљивост на писање штампе и његову изразиту жељу да сачува повољну слику о себи на страницама београдских листова, индиректно му стављајући до знања да би га штампа која га је до тада популарисала могла и жигосати као националног издајника уколико не би прихватио понуђену дужност, преко свог рођака, тадашњег начелника Општевојног одељења Министарства војног потпуковника Стевана Хаџића, успео да наведе генерала Живковића да прихвати место министра војног. На тај начин је спасена „четворна коалиција“ у тренуцима када је, због проблема с одређивањем министра војног, Стојан Новаковић помишљао да врати мандат за састав владе.³

На тај начин се генерал Живковић поново нашао на челу Министарства војног. Иначе, успон у каријери генерала Живковића је достигао свој врхунац кад је реконструкцијом кабинета Петра Велимировића, децембра 1908, постављен на место министра војног. На том положају је заменио свог класног друга генерала Степана Степановића.⁴ Узроци његовог одбијања да настави започети министарски мандат били су везани за то што је претходно влада одбила његов захтев за одобрење ванредних кредита неопходних у циљу побољшања борбене спремности војске и одбрамбених могућности земље.⁵ Живковићев захтев је са становишта преке потребе побољшања стања у војсци у ишчекивању могућег аустроугарског напада био више него оправдан. Краљ Петар је одбио да прихвати његову оставку и из разлога што је владин предлог о помиловању и враћању у војску осуђених по делима у вези с нишком и крагујевачком контразавером био у директној вези и с решавањем питања старијих официра завереника пензионисаних 1906. Краљ је свој пристанак

---

³ Ј. Жујовић, *Дневник*, I, Београд, 1986, стр. 167–168.

⁴ Према закону из 1883. и његовим изменама из 1901, Министарство војно је представљало највишу управну и административну војну власт у Краљевини Србији. У надлежност тог министарства спадала је организација, формација и послови мобилизације целокупне војске, снабдевање војске свим потребним средствима, настава и обука, дисциплински, војносудски и војнолекарски послови у војсци, као и сви персонални послови. Министар војни је, према изменама закона из 1901, требало да „врши послове предвиђене законом и администрује војском“ чиме му је одузета ранија функција командовања, али је истим законским изменама министру војном прећутно остављена и могућност командовања.

⁵ Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У Ошацибини 1903–1914*, Београд, 2009, стр. 225.

условљавао реактивирањем пензионисаних завереника. Влада је зато одустала од свог предлога, али је, коначно, 21. фебруара 1909. поднела оставку.⁶ То су били главни мотиви његовог одбијања прихватања министарског положаја, али је вешт политички маневар Јована Жујовића утицао на то да он ипак пристане.

Обављајући дужност министра војног у жеку Анексионе кризе, у условима непосредне ратне опасности по Краљевину Србију, настојао је да војску припреми за будући сукоб и убрзано отклони постојеће недостатке у њеној организацији. Како је истицао његов доцнији ратни начелник штаба и угледни војни историчар генералштабни пуковник Милутин Лазаревић, он је у тим тренуцима „знао да са неколико ведрих и оптимистичних изјава, као и целокупним својим понашањем умео је тада да уздигне самопоуздање и још више распали постојеће ратничко одушевљење у широким народним масама без обзира на то што смо за противника имали једну европску велесилу“.⁷ Министар војни је био до почетка октобра исте године кад је за заступника одређен Љубомир Стојановић. Са места министра војног је био принуђен да се повуче из здравствених разлога пошто је преживео лакши инфаркт.⁸

Непосредна ратна опасност се одразила и на финансијске тешкоће земље с којима је влада, у изузетно неповољним међународним околностима, морала да се носи. Посебно је било важно финансирати појачане трошкове одбрамбених припрема. Војни кредити који су влади били неопходни за сервисирање текућих војних трошкова су по први пут у буџету за 1909. премашили износ од 27 милиона динара, што је с доспелим ануитетима државних дугова представљало више од половине укупних државних прихода. Да би се издаци уравнотежили влада је била приморана да уведе прирез од 25% који је у знатној мери оптеретио и најшире слојеве становништва. Упркос тешкоћама, влада је успела да одржи буџет и да у наредном периоду обезбеди стабилно финансирање не само војних и одбрамбених потреба, већ и свих осталих државних обавеза.⁹ С друге стране, радило се уводним корацима на плану интензивнијег финансирања војних потреба, што је резултирало закључењем новог зајма у Француској у износу од 150 милиона динара, од чега је 95 милиона било намењено за финансирање војних потреба Србије, реализованих у мандату наредне владе.¹⁰ До склапања договора о кредиту из Француске дошло се након низа расправа унутар саме владе и преговора с француским представницима, што

---

⁶ Исто.

⁷ М. Лазаревић, *Генерал Михаило Живковић*, Политика, 7895, 28. април 1930, стр. 4.

⁸ О. Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914. године*, Београд, 1998, стр. 333.

⁹ Д. Ђорђевић, *Царински райи Аустиро-Угарске и Србије 1906–1911*, Београд, 1962, стр. 532.

¹⁰ С. Скоко, *Војвода Радомир Пушник*, I, Београд, 1984, стр. 231.

је у крајњој линији, уз све остале разлоге унутрашње природе, и утицало на распад „четворне коалиције“.¹¹ И сама оставка министра војног генерала Живковића тицала се висине траженог кредита за војне потребе. Иако је коинцидирала с његовом болешћу, радило се о реакцији на неодобравање 26 милиона додатног кредита за финансирање војних потреба. Уследила је оштра реакција јавног мњења, на шта је сам министар био изузетно осетљив, па је захтев смањен на 10, да би на крају било одобрено свега седам милиона. Сви остали кандидати за новог министра војног су постављали исти захтев, па је професор Љуба Стојановић заступао министра војног до краја мандата владе. Јавност је војсци замерала да се новац троши превасходно на личне расходе настале услед повећања формације војске, а не на наоружање и војну опрему, што је сматрано преком потребом.¹²

Ратне претње од стране Аустро-Угарске су принудиле српско министарство војске и генералштаб да приступе изради планова мобилизације и концентрације, као и почетни операцијски план за случај рата са северним суседом. Иако су током минуле три деценије израђене студије потенцијалних војишта са Аустро-Угарском, рекогносцирани главни операцијски правци и обављена генералштабна и командантска путовања на том простору, конкретан план за случај рата с моћним суседом није постојао у потребном облику већ искључиво у својим појединим сегментима. Могућа ескалација сукоба и почетак рата су налагали ужурбани рад у циљу стварања ратног плана који би омогућио ефикасан отпор у случају рата. Оно што је представљало отежавајућу околност била је чињеница да се о противнику веома мало знало, па је генералштаб био принуђен да припрема ратни план за случај рата у коме није располагао прецизним информацијама о томе кад ће, на којим правцима и с којим снагама аустроугарске снаге напасти. Због тога је српски генералштаб био приморан да ојача обавештајни рад не само у пограничној зони, већ и по дубини аустроугарске територије. Тадашњи начелник Извештајног одсека генералштабни потпуковник Драгутин Милутиновић је у својим сећањима истицао да је током зиме 1908/09. Главни генералштаб слао на терен групе официра и у општој ужурбаности покушавао да припреми ефикасан ратни план, а да је сама војна обавештајна служба максимално користећи своје скромне ресурсе настојала да проникне у планове Аустро-Угарске према Србији.¹³ Иако су официри српске војне обавештајне службе, на основу низа фрагментарних података, успели да дођу до сазнања да ће

---

¹¹ О расправама везаним за закључење зајма у Француској опширније: Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије с Француском и Енглеском 1903-1914*, Београд, 1965, стр. 246–253.

¹² Исто, стр. 265.

¹³ АСАНУ, 11433/1, *Операције Шумадијске дивизије другог позива народне војске од почетка рата 1914. г. до априла 1915. године*, стр. 12.

највероватније главни удар у случају сукоба доћи са Дринског фронта, постојеће информације нису могле да гарантују сигурност такве претпоставке и да у потпуности отклоне могућност напада са севера. Зато се приступило изради ратног плана који се базирао на идеји стратегијског дочека, односно поседања граничног фронта слабијим снагама и груписање главнине снага у унутрашњости Србије која би у тренутку кад се ситуација расветли, односно утврди главни правац дејства аустроугарских снага, могла да интервенише на угроженом правцу.¹⁴

Министарство војно је успело да преко мреже својих повереника на терену и војних изасланика у европским престоницама дође у посед планова и описа аустроугарских утврђења на простору Босне и Херцеговине, бројног стања аустроугарских трупа у Босни и Херцеговини пре и након објављивања анексије, као и прегледа формација армијског корпуса, пешадијске дивизије, пољског и јегерског пука и батаљона, градске артиљерије, пионирских јединица, санитетских јединица, као и информација о организацији система снабдевања аустроугарских трупа храном и муницијом, као и организације и формације ландштурмских снага.¹⁵ Непосредна ратна опасност је наметнула потребу Извештајном одсеку Главног генералштаба да тежиште свог аналитичког рада пребаци с обраде информација о војној снази Бугарске и Турске на обраду предмета везаних за систематизовање прикупљених података о аустроугарској војној снази.¹⁶ Истовремено, ужурбано се радило и на прикупљању информација о дислокацији аустроугарских војних снага на тлу Босне и Херцеговине, као и на потенцијалном северном фронту дуж Саве и Дунава. Праћене су и остале војне припреме у тим зонама.¹⁷ На основу прикупљених информација о бројности, снази и намерама аустроугарске армије, Главни генералштаб, односно Извештајни одсек његовог Оперативног одељења, сачинио је посебан елаборат који је у самом министарству и Главном генералштабу, као и при вишим командама, требало да служи као информативни приручник о војним снагама потенцијалног противника.¹⁸

Увидевши на самом делу колики је значај правовременог познавања војних снага противника и његових намера, потпуковник Драгутин Милутиновић је одмах по окончању Анексионе кризе приступио анализи постојећег стања настојећи да на основу најсвежијих искустава, али и искустава најразвијенијих европских ар-

---

¹⁴ Исто, стр. 13.

¹⁵ ВА, пописник 3, к. 1, ф. 1, д. 1, *Допис министра војној начелнику Главног Генералштаба од 30. јануара 1909.*

¹⁶ ВА, пописник 2, к.2, ф.1, д. 43, *Преглед рада Операцијског одељења од 1906. до 1911.*

¹⁷ Исто.

¹⁸ ВА, пописник 3, к. 1, ф. 1, д. 4, *Опис војне снаге Аустро-Угарске.*

мија и поука из минулих ратова на европском тлу, дође до оптималног модела организације српске војне обавештајне службе која би у потпуности била у стању да одговори потребама Краљевине Србије. Као један од најобразованијих и најспремнијих српских официра, Милутиновић је у својој анализи пошао од искустава из Француско-пруског рата (1870–1871), Руско-турског рата (1877–1878) и Руско-јапанског рата (1904–1905) које је претходно детаљно истраживао и о свакоме од њих сачинио посебну студију.¹⁹ Истраживање ратних искустава водећих европских армија, допунио је поставкама руског војног теоретичара Војдеа, чије је дело претходно превео на српски језик²⁰. Милутиновић није настојао да страна искуства и теоријске поставке простим механичким путем пренесе у српску војну средину, већ их је вешто комбиновао са српским искуствима из рата с Бугарском 1885. и најновијим искуствима из доба Анексионе кризе. Јуна 1909. Милутиновић је завршио своју анализу и у виду предлога свеобухватне реорганизације војне обавештајне службе упутио је својим надређеним. Предлагао је темељну реорганизацију службе како би се она у потпуности оспособила за обавештајни, контраобавештајни рад и организовање диверзантских дејстава. Полазио је од уверења да је за успешно вођење борбених дејстава неопходна фундаментална припрема у доба мира која би подразумевала стварање централног управног апарата војне обавештајне службе који би, у координацији с органима министарстава спољних и унутрашњих послова и финансија, уз коришћење развијене агентурне мреже на терену, био у стању да прикупља, анализира и уопштава податке који би потицали из извора отвореног и затвореног типа. Сматрао је да војна обавештајна служба мора бити ојачана млађим и стручним официрима који би службовали у централном апарату, обавештајним центрима, командама дивизијских области или би под различитим легендама били упућени на територије суседних земаља како би на самом терену организовали систем прикупљања података. Сем тога, предлагано је и организовање посебне диверзантске обуке како би агенти војне обавештајне службе били оспособљени за извођење диверзантских дејстава на непријатељској територији – рушења и спаљивања магацина, рушења мостова, вијадукта и железничких пруга.²¹ План је био изузетно стручно и амбициозно замишљен. Подразумевао је успостављање центра у који би се сливали сви релевантни подаци и одакле би се координирало целокупним обавештајним активностима, како у земљи, тако и у иностранству. Створена

---

¹⁹ Д. Милутиновић, *Француско-немачки рат 1870–71: карте и планови операција од почетка рата до Седана*, Београд, 1901; Д. Милутиновић, *Руско-турски рат 1877–78. на Балканском полуострву са 18 карата и скица*, Београд, 1902; Д. Милутиновић, *Руско-јапански рат*, I–II, Београд, 1908.

²⁰ К. Војде, *Иницијатива поштомљених у рату*, Београд, 1905.

²¹ АСАНУ, 11461, *Предлог за организовање обавештајне службе Главни Генералштаба*.

би била разграната обавештајна мрежа коју би чинили професионални официри, што је изискивало огромне људске напоре, улагања у посебну обуку и наставу, али и издвајање значајних свота новца којима Краљевина Србија није располагала. Сем тога, скромна новчана средства којима се располагало морала су бити усмерена првенствено за набавку неопходног наоружања и војне опреме што је онемогућавало издвајања за друге сврхе, укључујући и војну обавештајну службу. И сам министар војни генерал Живковић молио је председника владе Новаковића за помоћ у циљу организовања обавештајног рада на Дрини и одржавања везе с мрежом српских повереника на простору Босне.²² Ипак, значајан део замисли је остварен до почетка балканских ратова. Српска војна обавештајна служба је успела да делимично развије мрежу својих повереника како на територији Османске империје, тако и на простору Аустро-Угарске. Створени су посебни гранични рејони – обавештајни центри²³ на чијем челу су се налазили посебни надзорни официри, српски четници на просторима Македоније су, између осталог, извршавали и задатке обавештајне природе. Сам извршни део војне обавештајне службе није у потпуности професионализован, па се и даље у раду ослањало на мрежу цивилних повереника који нису располагали потребним стручним знањима.²⁴ У циљу прикупљања свежих информација војног карактера тражена је помоћ и од Министарства иностраних дела како би и дипломатски и конзуларни представници узели учешћа у војнообавештајном раду.²⁵

С обзиром на оскудност информација о потенцијалном противнику, апсолутну бројчану и техничку надмоћност непријатеља, као и широку отвореност српског граничног фронта према Аустро-Угарској дуж Дрине, Саве и Дунава, начелник српског генералштаба генерал Радомир Путник је након обављених студија граничног фронта, географских одлика српске и аустроугарске државне територије, као и аустроугарске железничке мреже унутар самог генералштаба, али и

---

²² *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, III/5-1, Београд, 2014, стр. 309–310.

²³ Српски Главни Генералштаб је после анексије Босне и Херцеговине формирао граничне рејоне на граници са Турском и Аустро-Угарском према Босни који су имали надзорне официре. Простор границе са Турском су покривали гранични рејони: Врањски (надзорни официр: капетан Божин Симић), Рашки (надзорни официр: капетан Радоје Пантић) и Јаворски (надзорни официр: капетан Милан Видојевић). Надзорни официри су имали искључиво задатке обавештајне природе. Практично, сваки гранични рејон је представљао један обавештајни центар (А. Животић, *Ајис на Косову 1912*, Војноисторијски гласник, 1-2/2005, Београд, 2006, стр. 44–58).

²⁴ О стању српске војне обавештајне службе током Анексионе кризе и плановима за унапређење њеног рада опширније. А. Животић, *Предлој реорганизације Српске војне обавештајне службе из 1909*, Војноисторијски гласник, 2/2015, стр. 179–194.

²⁵ *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, III/4, Београд, 2014, стр. 238–239.

на бази искустава стечених током командантског путовања које је са свим командантима и начелницима штабова дивизијских области обавио на правцу Лозница – Јаребица – Завлака – Осечина – Ваљево, донео одлуку о основним карактеристикама српског ратног плана. Основна идеја усвојеног ратног плана заснивала се на потреби вођења активне одбране док се не разјасне војне и политичке прилике, а затим дејствовању у складу са ситуацијом. Стога је као главна аустроугарска операцијска зона претпостављен простор Обреновац – Београд – Пожаревац као фронт који води ка фронту Горњи Милановац – Крагујевац – Багрдан – Велики Поповић. Зато је предвиђено да се концентрација главнине српских војних снага изврши на том простору. Као најподеснија операцијска основица узет је простор Стари Ацибеговац – Смедеревска Паланка – Топола – Аранђеловац – Даросава – Лазаревац где је под заштитом снажних природних препрека – Саве и Дунава и заклоном истурених најбрже мобилисаних јединица требало да буде концентрисана главнина српске војске. Као помоћне операцијске зоне одређен је простор који с линије Зворник – Лозница – Шабац – Обреновац воде ка Ваљеву и с фронта Мокра гора – Бајина Башта ка Ужицу. Сходно томе, одређене су и помоћне војне снаге које су имале задатак да штите Ваљево и Ужице као кључне географске објекте на том делу фронта.²⁶ Због тога се, у страху од скорог избијања рата, ујурбано радило на изменама маршрута, итинерера и редова вожње и композиција возова одређених за превозење трупа на северозападни фронт након извршене мобилизације у унутрашњости територије. Радило се и на брзом увођењу нове формације јединица, команди и установа, као и промене мобилизацијских места појединих јединица у складу с новим плановима мобилизације и концентрације трупа за случај рата с Аустро-Угарском. Битно су ревидирани и прилагођени новим околностима и планови уређења позадине и осигурања комуникација у случају рата. Главни генералштаб је настојао да у договору с Министарством грађевина утиче на планове израде нових путних и железничких комуникација које би у случају рата с Аустро-Угарском знатно убрзавале мобилизацију и концентрацију трупа.²⁷ Током прве године Првог светског рата, у условима сурове ратне праксе показала се сва целисходност ратних планова сачињених и усвојених током мандата владе Стојана Новаковића.

---

²⁶ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, књига прва – 1914. година: први период операција – Церска битка, Београд, 1924, стр. 25–27. Опширније о карактеристикама српског ратног плана за случај рата с Аустро-Угарском: Д. Денда, *Геополитичке прилике у Европи и српски ратни план 1914. године*, Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, Београд, 2015.

²⁷ ВА, пописник 2, к.2, ф.1, д. 43, *Прејед рада Операцијској одељења од 1906. до 1911.*

Резултати рада Главног генералштаба су били такви да је до краја 1908. утврђена формација Штаба Врховне команде у случају рата, као и штабова три армије, да су сравњени и ажурирани поименични спискови обвезника сва три позива војске, као и подаци о бројним стањима људства, стоке и возова, а приступило се и образовању голубије поште. С доласком нових артиљеријских оруђа извршене су промене и у формацији брдске и пољске артиљерије, као и дивизионе коњичке артиљерије, а модернизована је и допуњена формација коњичке дивизије која је, у случају рата, требало да буде задужена за „даљња извиђања“ и брза дејства. Завршен је план концентрације трупа заједно с плановима обезбеђења мобилизације и концентрације војске и осигурања железничких пруга и магацина. Почетком наредне године настављени су започети послови уз увођење митраљеза у наоружање српске пешадије и размишљање о новим пројектима преуређења постојеће формације. У погледу коначног обликовања планова концентрације и мобилизације учињене су последње измене и њихово дефинитивно закључивање.²⁸

У циљу јачања дисциплине унутар војске и елиминисања штетних последица подела унутар официрског кора и јачања унутрашње кохезије војске предузет је читав низ мера које су имале за циљ јачање јединства српске оружане силе и подизања њеног угледа у очима јавности. Није се радило само о мерама које су јачале унутрашње односе у војсци, већ су имале и за циљ разрешење постојећих афера везаних за набавке из иностранства које су потресале војну организацију из темеља, материјално нагрисале оскудан војни буџет и озбиљно нарушавале углед војске и државе, како у земљи, тако и у иностранству. Као министар војни, генерал Михаило Живковић је покренуо и иницирао предлог измена и допуна Закона о устројству војних судова и Законика о поступку војних судова у кривичним делима што је наишло на једногласну подршку Народне скупштине. Његово министровање било је обележено инсистирањем на строгој војничкој дисциплини, строгом придржавању постојећих прописа и постојаном формализму у свакодневним односима унутар војске. Као такав није дозвољавао да нижи официри држе наставу старијима од себе по чину, чак ни у случајевима кад су то стручни разлози налагали. У погледу предлога за помиловање осуђених у нишкој и крагујевачкој контразавери, имао је посебне резерве. На подстицај народног посланика и пензионисаног потпуковника, завереника из 1903. и некадашњег питомца руске Николајевске генералштабне академије у Петрограду Петра Мишића, иницирао је парламентарну истрагу о војним набавкама из иностранства. Многи савременици су му замерали да је том приликом прилично исхитрено реаговао наредивши хитну смену пуковника Михаила Рашића и његов повратак из Париза у Београд, као и стављање под истрагу

---

²⁸ Исто.

њега и пуковника Дамјана Влајића, начелника Артиљеријско-техничког одељења Министарства војног.²⁹ На оба суђења Влајић и Рашић су били ослобођени, па је скупштинска расправа постала беспредметна. Био је то крај Мишићеве политичке каријере који је бацио сенку и на самог министра Живковића. Руска страна је с посебном наклоношћу гледала на смену пуковника Влајића на кога је посебно била љута зато што је инсистирао на набавци муниције у француским и белгијским фабрикама, а не у руском муниционом заводу у Тули.³⁰ Сама личност министра војног је у приличној мери била компромитована јер је он, судећи према британским дипломатским извештајима из Београда, на своју руку настојао да набави наоружање за војску у британским и руским фабрикама, а да неопходни зајам добије у Великој Британији. Наиме, он је преко извесног пословног човека Стефановића, који је живео у Русији и пословао с руском фабриком оружја у Тули, покушао да посредством британског отпралика послера у Београду заинтересује британске банке за зајам од 60 милиона који би био утрошен на набавку војне опреме, при чему би три четвртине биле утрошене на набавке из Велике Британије, а остатак из Русије. Он о томе није обавестио друге ministre, није помињао с којим британским пословним људима би комуницирао, па је из тог разлога читава понуда британском отпралику послера изгледала нереално и он није желео да се упушта у даље разговоре. Сем тога, Британци су стајали на становишту да у ситуацији насталој услед Анексионе кризе није потребно српску владу охрабривати на плану јачања програма наоружања војске.³¹ Иако се радило о потенцијално уносном и исплативом послу, Велика Британија је политичке интересе ставила испред материјалних.

Нису били ретки ни они који су министру Живковићу замерали што је прихватио положај министра војног након Мишићеве скупштинске интерпелације која је изазвала оставку министра, војног генерала Степана Степановића, Живковићевог класног друга, и покренула лавину поменуте афере.³² Суочен са штетним последицама које је поменута афера произвела на углед војске у српској средини и њену репутацију у међународним оквирима, Михаило Живковић је као министар војни иницирао организовање смотре трупа београдског гарнизона на Топчидерском брду, 2. августа 1909. Смотра која је званично имала инспекцијски карактер, а није

²⁹ *Военный агент в Сербии – началнику Генерального штаба 31 декабря 1908 г. Белград, А. Л. Шемякин (составитель), Русские о Сербии и Сербиях, II (Архивные свидетельства), Москва, 2014, стр. 404–405.*

³⁰ Исто.

³¹ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије с Француском и Енглеском 1903–1914*, Београд, 1965, стр. 245–246.

³² М. Ж. Живановић, *Пуковник Апис: Солунски процес хиљаду деведесито седмаесито: прилози за проучавање политичке историје Србије од 1903. до 1918. год.*, Нови Сад, 2015, стр. 106–109.

одржавана готово пуних 20 година, требало је да покаже јавности, а посебно члановима парламентарног Анкетног одбора, постигнуте резултате на плану побољшања стања у војсци. Строга, и на моменте ситничава, нарав генерала Живковића је и том приликом нашла свој одраз у пракси. Због уочене небриге и недисциплине, министар је најоштрије казнио низ команданата јединица које су биле на тој смотри. Како је оцењивао руски отправник послова у Београду Јеврејинов, Живковић је у свом науму у потпуности успео. Према сведочењима присутних и писању штампе, сам министар Живковић је доживео отворене овације од стране присутне публике, што је за српску средину и политичке односе који су владали у њој, било сасвим неочекивано и несвакидашње. У наредним данима су се на рачун министра појавили хвалоспевни текстови објављени на страницама различито политички обојених дневних листова. Руска дипломатија је оцењивала да је његов рад на месту министра војске у потпуности окренут реформи српске војске и подизању њеног квалитета на виши ниво, што му је у јавности донело велику популарност, а што се ни у ком погледу не допада Аустро-Угарској. Живковићу изузетно наклоњени руски представници сматрали су да отпор Живковићевом раду у војсци пружају две групе официра – једна коју су чинили официри које је Живковић по свом доласку на министарски положај удаљио из војске и друга која је била малобројнија, али састављена од официра који су војну службу олако схватили и доживљавали и као такви нису могли да се помире са захтевним, строгим и непристрасним захтевима новог министра војног. Сматрали су да је посебно незадовољан подофицирски кор који је у Србији, за руска схватања, уживао широка права и слободе, а при том се понашао врло недисциплиновано. Своју наклоност генералу Михаилу Живковићу, руска страна није крила. Штавише, отворено га је истицала као свог фаворита на месту министра војног, уз нескривене жеље да се он на том месту, у условима оштрих и брзих политичких смена у Србији, одржи што дуже. Живковић је, са друге стране, исказивао своју блискост Русији истичући да организација руске оружане силе представља основу његове замисли о реформи српске војске која је свој одраз требало да нађе у предлогу новог закона о војсци, на чијем нацрту је Живковић као министар војни радио и за који је најављивао да ће се ускоро наћи у парламенту.³³ Живковићева блискост Русији и руско поверење у њега као министра војног и његов рад, чинили су га, у тешким моментима оптерећеним Анексионом кризом, супротстављеним интересима великих сила на Балкану и изнуђеним ратним припремама Србије, поузданим гарантом руских интереса на челу српске војске. Његов блиски однос с руским војним изаслаником, позивање руског војног

³³ *Донесение поверенного в делах в Сербию управляющим Министерством иностранных дел, Белград 18 августа 1909, А. Л. Шемякин (составитель), Русские о Сербии и Сербях, II (Архивные свидетельства), Москва, 2014, стр. 362–363.*

изасланика на маневре и вежбе српске војске на које нису позивани други страни војни представници и низ других поступака, чинили су га за руску страну поверљивом личношћу.³⁴

У погледу реализације уговорених војних набавки, Новаковићева влада се суочила с неочекиваним проблемима. Како је аустроугарска влада након објављивања анексије Босне и Херцеговине суспендовала своју ранију дозволу из 1907. за транзит српске војне опреме наручене у Француској годину дана раније, српска влада је била принуђена да се окрене Турској и замоли за дозволу за транспорт ратног материјала преко Солуна, што је резултирало повољним исходом. Суочена с аустроугарским притисцима, Порта се фебруара 1909. опирала аустроугарским притисцима, али је, желећи да осигура гаранције у погледу Новопазарског санџака, обуставила транспорт српског ратног материјала преко своје територије. Српска влада је успела да осигура подршку Русије, Француске и Велике Британије у том погледу што је поколебало Порту која још увек није добила обећане гаранције у вези са заштитом својих интереса на простору Новопазарског санџака. Зато је донела решење којим је могла да утиче на обе стране. Начелно је укинула слободу транспорта и решила да одлуке доноси од случаја до случаја. Постојећу кризу влада је ублажила средином марта 1909. молбом Русији да дозволи транспорт оружја и војне опреме Србији преко своје територије Дунавом. Пут је био дуг и скуп, али је гарантовао безбедну испоруку. Русија је изашла у сусрет српским захтевима уз молбу да јој се унапред назначе превозне станице. Тако су митраљеви типа „Максим“, набављени у Немачкој за потребе српске војске, стигли на одредиште преко Варшаве, Одесе и Лублина. Истовремено, обезбеђена је и сагласност бугарске владе за транспорт српских војних потреба преко њене територије. Иако се радило о значајној војној и политичкој победи, ипак је то због дужине пута био израз нужде у којој се Србија нашла. Изјавом да нема никаквих агресивних намера према Новопазарском санџаку, српска влада је успела да реши проблем транспорта ратног материјала који се већ налазио на путу за Солун. Турски пристанак изазвао је брз одговор Беча. У тренуцима кад је аустроугарски притисак на Србију кулминирао средином марта 1909, Аустро-Угарска је у атмосфери очекивања почетка рата дала тражене гаранције у погледу Новопазарског санџака, што је турску страну навело да поново уведе забрану транспорта ратног материјала за Србију. Одуговлачећи с издавањем потребних наредби, Турци су пропустили неколико пошиљки војне опреме за Србију. Иако донета с оклевањем, турска забрана је тешко погодила Краљевину Србију у моментима кад је опасност по избијање ратног сукоба с Аустро-Угарском

³⁴ *Военный агент в Сербии – началнику Генерального штаба 28 сентября 1909 г. Белград, А. Л. Шемякин (составитель), Русские о Сербии и Сербях, II (Архивные свидетельства), Москва, 2014, стр. 405–406; А. Животић, Руски ђак на челу Српској добровољачкој корџуса – генерал Михаило Живковић (1856–1930), Србија и руска револуција 1917. Нове теме и изазови, Београд, 2017, стр. 85–112.*

била на свом врхунцу. На тај начин је Србија, у очекивању расплета Анексионе кризе, доспела у изузетно тежак положај. Министарство војно је зато било принуђено да све испоруке преко солунске луке привремено обустави. Завршетак Анексионе кризе, као и немири у Турској, утицали су на то да прво фактички, а потом и формално током маја 1909, забрана транспорта оружја за Србију преко турске територије буде укинута. Потом је уследила и званична аустроугарска деблокада превоза војних потреба за Србију.³⁵ Прилив модерног брзометног артиљеријског оруђа омогућио је српском Министарству војном да комплетну артиљерију првог позива попуни модерним брзометним оруђем система „Шнајдер кане“, а да други позив, уместо застарелог „Ла Хитовог“ оруђа, буде наоружан спорометним „Де Банжовим“ топовима. Такође, прилив нових пушака у пешадији омогућио је наоружање инжињерије „Бердановим“ пушкама. Набављено је и првих 50 митраљеза намењених наоружању пешадије и коњице, док је војницима трећег позива с територија Дринске и Дунавске дивизијске области и 13. (неготинског) пуковског округа, које је у случају рата требало да образује јединице задужене за осигурање граничног фронта и комуникацију у близини њега, ради несметаног одвијања мобилизације и концентрације главнине оперативне војске, подељено лично наоружање како би га у случају мобилизације имали код себе и на тај начин убрзали формирање својих јединица. Донети су и прописи о формирању добровољачких јединица у случају рата.³⁶

Интензивирање је рад на плану јачања борбене моћи српске војске. Ојачане су обука и настава. Радило се на формирању специјалистичких пешадијских и артиљеријских школа гађања, интензивирани су обука резервиста, а учињени су и кораци ка дубљем стручном оспособљавању резервних официра. Велики помак је учињен и на плану изградње и прилагођавања друмске у путне мреже потребама мобилизације и концентрације војске, као и ефикасног извођења војних операција. Тада је започето и изграђивање потребних прилазних путева ка најбитнијим граничним положајима и оспособљавање железничке мреже за потребе интензивног војног транспорта.³⁷ Поред основних привредних потреба, влада је на тај начин настојала и да осигура доградњу постојеће железничке мреже која би у случају рата омогућавала брзу мобилизацију и концентрацију трупа, а потом и њихово маневрисање и снабдевање. Повезивање различитих крајева земље у том случају не би подстицајно деловало само на развој привреде, већ би представљало и значајан сегмент војних припрема. Владин концепт развоја путне и железничке мреже у Србији често није

---

³⁵ О проблемима блокаде транспорта војног материјала за Србију током Анексионе кризе опширније: Д. Ђорђевић, *Царински райи Аустро-Угарске и Србије 1906–1911*, Београд, 1962, стр. 535–543.

³⁶ ВА, пописник 2, к. 2, ф.1, д. 43, *Прејед рада Ојерацијској одељења од 1906. до 1911.*

³⁷ С. Скоко, *Војвода Радомир Пушник*, I, Београд, 1984, стр. 231.

наилазио на разумевање народних посланика који су владину политику у области саобраћаја обично посматрали с аспекта потреба оног дела земље који су представљали у Народној скупштини. Ипак, у тим моментима су постављени темељи политике развоја саобраћаја која је до почетка Првог светског рата дала озбиљне резултате и која је у знатној мери утицала на ефикасност извођења операција српске војске током прве године Великог рата.³⁸ Ради заштите појединих осетљивих праваца који су с граничног фронта с Аустро-Угарском водили ка унутрашњости земље, започето је утврђивање важних тачака код Београда, Обреновца, Скеле, Уба, Крупња, Пецке, Зворника, Лознице, Шапца и Бајине Баште.³⁹

Српски војни врх, на челу с министром војним генералом Михаилом Живковићем, супротставио се предлозима владе да се у јеку Анексионе кризе војно запоседне Новопазарски санџак. Сматрало се да међународна заједница такав акт српске владе не би сматрала свршеним чином и да би политичке, дипломатске и војне последице по Србију у том случају биле несагледиве. У мандату Новаковићеве владе су у употребу уврштене и нове униформе у српској војсци, које су имале крој широко препознатљив у балканским ратовима и Првом светском рату. На тај начин је српска војска, на бази свежих ратних искустава и поука из Руско-јапанског рата, као једна од првих европских армија, у употребу увела једнообразну униформу за све родове војске која је истовремено имала и заштитни и маскирни карактер на бојишту.⁴⁰ Иако министар Живковић није припадао групи официра завереника, млађи завереници из 1903. су га, насупротив старијима попут Антонија Антића и Драгутина Димитријевића – Аписа, уз Радомира Путника, Степана Степановића и Илију Гојковића, сматрали својим пријатељем и заштитником на месту министра војног.⁴¹ Током његовог министровања, његовим личним залагањем дошло је и до реактивирања пензионисаног генералштабног пуковника Живојина Мишића и његовог постављења на место помоћника начелника Главног ђенералштаба. До Мишићевог реактивирања и постављења на једну од најодговорнијих дужности у српској војсци дошло је у тренуцима кад је аустроугарски притисак на Србију доживљавао врхунац, а претња оружаном интервенцијом била сасвим реална.⁴² Мишићев

---

³⁸ Д. Стојановић (приређивач), *Никола Пашић у Народној скупштини*, књига III, Београд, 1997, стр. 371–400; Д. Ђорђевић, *Царински райи Аустро-Угарске и Србије 1906–1911*, Београд, 1962, стр. 521–527.

³⁹ ВА, пописник 2, к. 2, ф.1, д. 43, *Прејед рада Операцијској одељења од 1906. до 1911.*

⁴⁰ В. Иветић, *Политичка улога министра војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године*, Београд, 2013, стр. 543–545. (докторска дисертација у рукопису)

⁴¹ А. Антић, *Белешке*, Зајечар, 2010, стр. 255.

⁴² Ж. Мишић, *Моје усјомене*, Београд, 1978, стр. 250–251.

повратак у редове српске војске није представљао само израз исправљања неправде нанете будућем истакнутом српском војсковођи, која му је нанета наглим пензионисањем пет година раније, већ је суштински довео до јачања оне струје у врховима српске војске која је настојала да рационалније приступи постојећим проблемима и хладне главе, у условима распаљених националних страсти, сагледа постојећу ситуацију и приступи решавању горућих проблема. На самом повратку у врх српске војске Мишић се у разговору с краљем Петром одлучно супротставио идејама да се на аустроугарски притисак одговори мобилизацијом српске војске. Образлажући свој став материјалном неспремношћу српске војске и тежином политичке ситуације, Мишић се није противио само идеји о мобилизацији војске, већ и неодговорним захтевима да се две српске дивизије које су се у тим моментима налазиле на маневрима упуте у Срем, а да се остале шаљу по свом редоследу мобилизације.⁴³ Сишавши с места министра војске, генерал Михаило Живковић је за собом оставио траг изузетно популарног, цењеног, али и ауторитативног министра војног, о чему су живо сведочили и страни војни изасланици акредитовани у Београду.⁴⁴ Тељељи постављени у мандату владе Стојана Новаковића и утемељена инсистирања министра војног генерала Михаила Живковића на свеобухватном програму модернизације и убрзаног оспособљавања војске, представљали су кичму последње фазе преобликовања српске војске и њене непосредне припреме пред почетак епохе ратова за национално ослобођење и уједињење (1912–1918).

Aleksandar Životić

DEFENSIVE PREPARATIONS OF STOJAN NOVAKOVIĆ'S GOVERNMENT IN 1909

S u m m a r y

Stojan Novaković's government, formed as a government of broad coalitional character, faced with direct danger of Austro-Hungarian military aggression, was trying to quickly prepare the army for efficient resistance to the enemy. Main directions of its activities in the military area were strengthening of technical capabilities of the army, purchasing of modern weapons and military equipment, strengthening the army internally

---

⁴³ Исто, стр. 252.

⁴⁴ *Военный агент в Сербии – началнику Генерального штаба 28 сентября 1909 г. Белград, А. Л. Шемякин (составитель), Русские о Сербии и Сербях, II (Архивные свидетельства), Москва, 2014, стр. 405–406.*

by eliminating divisions among the officers and increasing level of discipline. Important steps were made in terms of definite shaping of war plan, whose full purposefulness was proven in the conditions of harsh war reality in 1914. Besides, defining the policy of road and railway network development contributed not only to the country's economic development, but also to its defensive capabilities. Increased taxation measures provided stable financing, not only of operational military needs, but also of huge program of army modernization. This way the foundations were laid for quick modernization of Serbian army, which was mainly completed by the beginning of wars for national liberation and unification (1912–1918).